

Βιβλιοκριτική:

Δοκίμια και παρουσιάσεις

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ-ΑΝΔΡΕΑΣ ΚΥΡΤΣΗΣ

ΑΠΟΡΙΕΣ ΤΗΣ ΥΠΕΡΒΑΣΗΣ ΤΟΥ ΣΧΕΤΙΚΙΣΜΟΥ ΣΤΙΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ.

(Για το βιβλίο του Κοσμά Ψυχοπαίδη,
Ιστορία και Μέθοδος, Αθήνα, Σμίλη, 1994,
446 σελ.)

Το βιβλίο του Κοσμά Ψυχοπαίδη με τον τίτλο *Ιστορία και Μέθοδος* που για πρώτη φορά εκδόθηκε στην Γερμανία το 1984, γίνεται επιτέλους προσιτό στο ελληνικό κοινό - με μεγάλη καθυστέρηση. Το γεγονός δεν θα πρέπει να αντιμετωπιστεί μόνο ως μια εκπλήρωση οφειλής του συγγραφέα προς την ελληνική ακαδημαϊκή κοινότητα και προς εκείνους τους πολίτες αυτής της χώρας που θεωρούν τον φιλοσοφικό στοχασμό απαραίτητο στοιχείο του πολιτισμού. Αναμφισβήτητα η φροντίδα για την μετάφραση αυτού του σύνθετου έργου αποτελεί συνεισφορά στην φιλοσοφική παιδεία (1). Η κριτική πρόσληψη επίσης του ερευνητικού πεδίου που οριοθετείται με τις θεωρητικές εικόνες που παραθέτει, ίσως αποτελεί τον καλύτερο τρόπο αποκάλυψης στοιχείων ορισμένων θεωρητικών ρευμάτων που επηρεάζουν έναν κύκλο νεώτερων Ελλήνων θεωρητικών (2). Η σημασία αυτού του εκτεταμένου κειμένου δεν περιορίζεται όμως μόνο στην βοήθεια που προσφέρει για την κατανόηση της σκέψης ενός από τους λιγοστούς στην χώρα μας πανεπιστημιακούς εκπροσώπους της κοινωνικής και πολιτικής θεωρίας με πρωτότυπη συμβολή. Το βιβλίο αυτό εμπλουτίζει την ελληνική επιστημονική δημοσιότητα με νέα στοιχεία του λόγου περί των συγχρόνων ιδεών. Το υλικό που περιέχει, μας παραπέμπει στις πιο πρόσφατες ιδεολογικές αντιπαραθέσεις γύρω από ζητήματα της γνώσης και της πολιτικής. Τα χρόνια που πέρασαν από την πρώτη του έκδοση δεν το καθιστούν επομένως λιγότερο επίκαιρο. Οι αιχμές του μπορούν να συνδεθούν με την αναδρομική θεώρηση της διαδικασίας διαμόρφωσης των ιδεών μετά την δεκαετία του 1960. Ο διακηρυγμένος στόχος του είναι η κριτική τόσο των σχετικιστικών τάσεων που, κατά την άποψη του συγγραφέα, τείνουν να διαλύσουν τον επιστημονικό πυρήνα της κοινωνικής σκέψης, όσο και η κριτική των δογματικών και των θετικιστικών τάσεων που αποκλείουν την ανάπτυξη της κριτικής διάστασης της επιστημολογίας και της ανάλυσης των κοινωνικών συνθηκών. Η διμέτωπη προβληματική που εισάγει βρίσκεται στην πρώτη γραμμή της έρευνας και παραμένει ακόμα ανεκμετάλλευτη από αυτούς που ακολουθούν τον συρμό. Δυστυχώς πολλοί διανοούμενοι λόγω των πιέσεων της μόδας, αρέσκονται σε αυθαίρετες εξορύξεις θεωρητικών θραυσμάτων και επιδίδονται σε ιδιαίτερες ασταθείς κατασκευές - και αυτό στο όνομα της υπέρβασης δογματικών αγκυλώσεων. Κυρίως δεν λαμβάνουν υπ' όψιν, ότι η σύγχρονη σκέψη αποτελείται σχεδόν στο σύνολό της από σχολιασμούς των διαφωτιστικών παραδόσεων και των προσπαθειών υπέρβασής τους από διάφορες κατευθύνσεις της βουλησιαρχίας, του ρωμαντισμού και του ιστορισμού. Την στιγμή που η θεωρητική αμνησία ανάγεται σε αρετή, η δημοϋργική και πάντως κριτική αναφορά στις

κλασικές πηγές της θεωρητικής σκέψης αποκτά ιδιαίτερη σημασία, και αποτελεί έναν τρόπο αντίστασης στην εκστατική και ανορθολογική χρήση της φιλοσοφίας και της επιστήμης. Η υπενθύμιση των επιδράσεων της κοινωνικής και πολιτικής θεωρίας του 18ου και 19ου αιώνα, και των επιστημολογικών τους προεκτάσεων στη μεθοδολογία των κοινωνικών επιστημών του 20ου αιώνα, γίνεται στο βιβλίο αυτό, μέσα από εκτενείς αναφορές στο έργο των Kant, Hegel, Marx και Max Weber. Οι ανακατασκευές του έργου αυτών των διανοητών ξαφνιάζουν με την απόκλισή τους από διαδεδομένες αναπλάσεις (ακόμα και τον ειδικό που έχει ξεχάσει τις λεπτομέρειες των κειμένων), και μας οδηγούν σε παραμελημένες περιοχές των φιλοσοφικών παραδόσεων.

Οφείλει πάντως κανείς να προειδοποιήσει ότι δεν πρόκειται για ένα εύκολο κείμενο, μια και η αυστηρότητα της δομής, που θα ανακαλύψει ο επίμονος αναγνώστης, δεν συνοδεύεται από παρουσιάσεις των σκέψεων που στηρίζονται στην φαντασμαγορία των ιδεών. Ούτε γίνεται, δυστυχώς, μια εκτενής παρουσίαση των κειμένων τα οποία χρησιμοποιεί ως πρωτογενείς πηγές. Η φιλόδοξη κατασκευή πολύπλοκων συλλογιστικών βηματισμών, με τον τρόπο που παρουσιάζεται, μπορεί να δώσει μια αίσθηση του πεδίου αναζήτησης. Η ασφαλής πρόσληψη όμως προϋποθέτει έστω και ξεθωριασμένες από τον χρόνο, αλλά κάποτε πραγματοποιημένες αναγνώσεις των πρωτότυπων έργων. Εάν επομένως υπάρχει μια παιδαγωγικού χαρακτήρα παρότρυνση σε αυτό το πόνημα, είναι στην κατεύθυνση της γνωριμίας με πρωτογενείς πηγές. Οι διακηρύξεις των ερευνητικών του στόχων είναι πάντως επαρκώς διαφανείς εάν αναγνωριστούν από την εισαγωγή και το κεφάλαιο συμπερασμάτων, ενώ οι κύριες γραμμές της συλλογιστικής είναι δυνατόν να ακολουθηθούν από τα περιληπτικά σημειώματα που προτάσσονται σε κάθε κεφάλαιο. Οι φιλοσοφικοί όροι όμως της συζήτησης που προτείνει θα πρέπει να αποκαλυφθούν μετά από δαιδαλώδεις διαδρομές διαμέσου των κεφαλαίων. Και τούτο, γιατί ούτε οι αναγνώσεις των συγγραφέων, ούτε οι επισημάνσεις σχέσεων μεταξύ των θεωρητικών τους σχημάτων, ακολουθούν επιφανειακές συμβάσεις. Περισσότερο αντιστοιχούν στις πιο αυστηρές φιλοσοφικές θεωρήσεις, που κινούνται στο επίπεδο της ανάλυσης των όρων κατασκευής εννοιών και της λογικής δομής των επιχειρημάτων. Αυτό μάλιστα που κάνει πιο δύσκολη την πρόσληψη με βάση αυτή την φιλοσοφική σκοπιά, είναι ότι σε όλες τις περιπτώσεις παραμένει πιστός στην εγγλεϊνής έμπνευσης θεώρηση των πραγμάτων, σύμφωνα με την οποία η θεωρία της γνώσης δεν είναι δυνατόν να αποσυνδεθεί από την θεωρία της ηθικής, η γνωσεολογία από την πραξεολογία, η επιστημολογία από την

θεώρηση των όρων συγκρότησης των ιστορικά προσδιορισμένων μορφών του πράττειν (3). Μπορεί κανείς να κατακτήσει αυτή την εκδοχή της κριτικής συγχρόνων ιδεών που απορρέει από μια σύμπλεξη πραξεολογικών και γνωσιολογικών στοιχείων, εάν συνειδητοποιήσει ότι αυτή συνυφάζεται στο βιβλίο με μια απόκρυφη αφήγηση - την οποία όμως ο ίδιος ο αναγνώστης πρέπει να φέρει στην επιφάνεια. Πρόκειται για μια αφήγηση γύρω από μια περιπέτεια των ιδεών που μπορεί να έχει αίσιο τέλος, εάν ξεδιαλύνει κανείς κάποιες παρεξηγήσεις. Γι' αυτό άλλωστε το σύνολο αυτής της εργασίας κτίζεται πάνω σε διαπιστώσεις θεωρητικών επιπτώσεων των ερμηνειών. Η κριτική στηρίζεται σε μια ανάλυση ορισμένων συσχετίσεων και συνειρμών που μπορούν να αναδυθούν μέσα από λαβυρίνθους της σκέψης των δύο τελευταίων αιώνων. Για όποιον λοιπόν μπορεί να αντέξει την δημιουργική χρήση αυτού του δύσβατου κειμένου, το όφελος θα είναι μεγάλο. Θα μπορέσει να χαρτογραφήσει τοπία, μέσα στα οποία χαράσσονται δρόμοι που οδηγούν, μέσω του φιλοσοφικού παρελθόντος της κοινωνικοεπιστημονικής σκέψης, στους σημερινούς ορίζοντες.

Γιατί όμως θα έπρεπε να περιμένει κανείς μια τέτοια κατεύθυνση θεωρητικών αναζητήσεων σε μια πραγματεία με τον τίτλο *Ιστορία και Μέθοδος*; Η απάντηση στο ερώτημα αυτό, που προκύπτει από την ανάγνωση, βρίσκεται μακριά από κοινούς τόπους και δεν είναι καθόλου προφανής - ιδιαίτερα για τους θιασώτες θετικιστικών επιστημολογικών αντιλήψεων. Ακόμα όμως και αυτοί που θα έτειναν να δηλώσουν ότι με ευκολία μπορούν να οδηγηθούν σε σκέψεις σχετικά με την ιστορικότητα της μεθόδου, είναι πολύ πιθανό να βρεθούν προ εκπλήξεων. Ο συγγραφέας μας δείχνει ότι η σύζευξη των δύο όρων κάθε άλλο παρά αυτονόητες τροχιές της γνώσης σηματοδοτεί. Το αντικείμενό του δεν είναι βέβαια, όπως ίσως θα περίμεναν ορισμένοι, η μεθοδολογία της ιστορίας, αλλά η εξέταση των καταβολών κεντρικών ζητημάτων της μεθοδολογίας των κοινωνικών επιστημών στην ιστορία των ιδεών, και η δυνατότητα υπέρβασης ορισμένων θεωρητικών και μεθοδολογικών αδιεξόδων με βάση νέες ερμηνείες. Τα αδιέξοδα αυτά εντοπίζονται στην κατεύθυνση των σχετικιστικών ρευμάτων, στα πλαίσια των οποίων γίνεται αδύνατη η αναζήτηση τελικών θεμελιώσεων κριτηρίων της πράξης και της γνώσης. Η ιστορικότητα της μεθόδου που ακολουθείται κατά την κατασκευή εννοιών στις κοινωνικές επιστήμες, αναδεικνύεται ως το κεντρικό στοιχείο της διαμόρφωσης των διαφόρων θεωρητικών προσεγγίσεων. Η σχέση λοιπόν με την μεθοδολογία της ιστορίας δεν είναι ανύπαρκτη. Εμφανίζεται ως παράγωγο της κύριας προβληματικής, μια και θεωρείται ότι η μεθοδολογία των ιστορικών επιστημών εγγράφεται στα πλαίσια

που ορίζουν οι λόγοι περί μεθόδου και οι επιπτώσεις τους στην κατεύθυνση των ερευνητικών πρακτικών σε κάθε ιστορική εποχή.

Πως διακρίνονται όμως οι ιστορικές εποχές σύμφωνα με αυτή την προσέγγιση; Η διάκριση των χρονικών πλαισίων γίνεται μέσα από σχέσεις που απεικονίζονται σε τρόπους γνώσης συναρτημένους με μορφές πράξης. Στο επίκεντρο πάντως δεν τοποθετείται η ανάλυση των συνθηκών και των κοινωνικών, οικονομικών και πολιτικών γεγονότων, αλλά η ανάλυση των ιδεών, και μάλιστα των φιλοσοφικών ιδεών. Η γενεαλογία των ιδεών και των επιστημονικών προσεγγίσεων εμφανίζεται ως αποτέλεσμα της ιστορικότητας των θεωρητικών εννοιών. Καθοριστικές είναι οι "... ιστορικές καταστάσεις οι οποίες συνιστούν όρους του πράττειν και επηρεάζουν τα κριτήρια των δρώντων και της επιστήμης περί του τι είναι σημαντικό και τι όχι" (σελ.372). Αυτή η σύνδεση κριτηρίων των δρώντων με κριτήρια της επιστήμης που αναφέρονται στα κεντρικά συστατικά στοιχεία των ιστορικά προσδιορισμένων διαδικασιών κοινωνικής συγκρότησης, είναι που στηρίζει την ιστορικότητα των ιδεών. Η ιστορική συνείδηση κάθε θεωρίας απορρέει από τις πραξεολογικές αντιλήψεις που την καθορίζουν. Με την οπτική αυτή, ο Κ.Ψ. διαμορφώνει ένα θεωρητικό πλαίσιο, από το οποίο απορρέει μια μεθοδολογία της ιστορίας των ιδεών. Αυτή η προέκταση της προβληματικής δυστυχώς όμως δεν συζητείται. Οι αναγνώστες πάντως που ενδιαφέρονται για σχετικά ζητήματα, θα μπορούσαν να οδηγηθούν εύκολα στο συμπέρασμα, ότι η ιστορία των ιδεών παρουσιάζεται εδώ μεθοδολογικά απελευθερωμένη από τον συσχετιστικό θετικισμό του Max Scheler και την μηχανιστική αναπαραστατική κοινωνική ιστορία της σκέψης (4). Αυτό δεν σημαίνει ότι υιοθετεί τις μεθοδολογικές προτάσεις του Ricoeur για την ιστορία της φιλοσοφίας που ισοδυναμούν με άρνηση της σημασίας της θεωρίας της ιδεολογίας, ή την θεωρητικά βεβαρημένη περιγραφικότητα του Lovejoy ή του Foucault (5). Οι σταθμοί και οι σχέσεις των εποχών αποκτούν κοινωνικό περιεχόμενο, μέσα από τους τρόπους με τους οποίους η θεωρία κάθε φορά επεξεργάζεται το ζήτημα της κοινωνικής συγκρότησης. Αν και η προσέγγιση αυτή αφαιρεί το συγκυριακό στοιχείο (άλλωστε μικρής σχετικά σημασίας και δύσκολο επεξεργάσιμο στην ιστορία των ιδεών), ενσωματώνει την ιστορικότητα της φιλοσοφικής συμπύκνωσης του κοινωνικού γίνεσθαι.

Εδώ θα πρέπει να σημειωθεί ότι με αυτή την προσέγγιση συντελείται συγχρόνως και μια πολιτικοποίηση της θεωρίας της γνώσης. Μια πολιτικοποίηση όμως που δεν στηρίζεται στην ηθικολογία ή στον κυνισμό των ιδεολογημάτων που πολύ συχνά συναντάμε στην λειτουργιοποίηση φιλοσοφικών στοιχείων για την υποστήριξη πολιτικών

στόχων. Το κοινωνικό περιεχόμενο και η πρόσδεση της θεωρίας στην πολιτική πράξη δεν θεωρείται αποτέλεσμα αδέσμευτης απόφασης, αλλά ως κάτι που προκύπτει δεσμευτικά από την επεξεργασία των αξιακών προσανατολισμών κάθε εποχής στην βάση επιστημολογικών κριτηρίων, που οι δρώντες δεν μπορούν να παραβούν, χωρίς να υποσκάψουν τόσο το ηθικό, όσο και το επιστημονικό υπόβαθρο των λόγων. Με την οπτική αυτή αναδεικνύεται εμμέσως και η παράβαση τέτοιων όρων κατασκευής των λόγων, ως πράξη με πολιτικό περιεχόμενο που μπορεί να διαβρώσει συστήματα κεντρικών αξιών και πλαίσια δικαιωμάτων στην αστική κοινωνία (6). Η διάσταση αυτή της πολιτικοποίησης του λόγου, μπορεί να μας επιτρέψει να καταλάβουμε ότι η πρόθεσή του δεν είναι μόνο μεθοδολογική. Ίσως μάλιστα αυτό το στοιχείο ως προς την ιστορία των ιδεών θα πρέπει να θεωρηθεί ως λανθάνον στον Ψ. Περισσότερο τον ενδιαφέρουν εκτιμήσεις ως προς την έκβαση διαδικασιών και ως προς τον χαρακτήρα των γεγονότων στην ιστορία των λόγων περί μεθόδου. Η καθοδηγητική υπόθεση εργασίας είναι ότι η σχέση πραξεολογίας και επιστημολογίας, όπως εμφανίζεται στο έργο του M.Weber, δηλαδή το στοιχείο της ιστορικής συνείδησης που περιέχεται στην θεωρία του M.Weber, δημιουργεί κάποιες ρήξεις και αδιέξοδα που μπορούν να αντιμετωπιστούν κριτικά και να κατανοηθούν, μόνο με βάση μια νέα ανάγνωση του Kant. Ο Ψυχοπαίδης δεν είναι βέβαια ο μόνος που προσπαθεί να αποκαλύψει τις επιπτώσεις της διαφωτιστικής κληρονομιάς πάνω στις σύγχρονες κοινωνικές επιστήμες (7) Ούτε είναι ο μόνος που προσπαθεί να εντολίσει πολλά από τα θεωρητικά και μεθοδολογικά αδιέξοδα των σύγχρονων επιστημών στα χαρακτηριστικά των προσπαθειών υπέρβασης του διαφωτιστικού πνεύματος από τον ιστορισμό και άλλα συναφή ρεύματα του 19ου αιώνα που οδηγούν στον σχετικισμό (8). Το βιβλίο του δίνει όμως μια εικόνα που δεν θέλησαν ακόμα να υιοθετήσουν οι ερμηνευτές των θεμελιώσεων των συγχρόνων κοινωνικών επιστημών στις φιλοσοφικές παραδόσεις του 19ου αιώνα. Και αυτό γιατί η λειτουργία των μύθων για την συμβολή σημαντικών προσωπικοτήτων, όπως οι κλασικοί της κοινωνιολογίας, αποδεικνύεται απίστευτα πιο ισχυρή από τις αναγνώσεις των κειμένων. Το ότι η ανάγνωση μπορεί να συντρίψει τον μύθο, το δείχνει, μέσα από μια ερμηνεία του M.Weber, τον οποίο καθιστά υπεύθυνο για μια θεωρητική στροφή, που κατά την τεκμηριωμένη άποψή του, αποσυνδέει την σύγχρονη κοινωνιολογία και ίσως το μεγαλύτερο μέρος των συγχρόνων κοινωνικοεπιστημονικών προσεγγίσεων από την πορεία της σκέψης από την καντιανή εκδοχή του διαφωτισμού έως τον Marx. Ως κεντρικό συστατικό αυτού του πνεύματος της ρήξης θεωρεί την απάρνηση του νοήματος

που αποδίδει η διαφωτιστική θεωρία και ο εγγελιανός ιδεαλισμός (ακόμα και η μαρξιστική του επεξεργασία) στην εξεύρεση τελικών θεμελιώσεων, που επιτρέπουν την διάκριση τόσο μεταξύ καλών και κακών τρόπων σκέψης, όσο και καλών και κακών τρόπων πράξης.

Ο Ψ. βλέπει τον Weber ως κάποιον που στρέφεται εναντίον των οικοδομημάτων που μπορούν να προκύψουν από δυνατές σχέσεις μεταξύ των έργων των Kant, Hegel και Marx. Υπονοείται, ότι στον βαθμό που ο Weber δανειζεται από αυτούς ή στηρίζεται σε αυτούς, αυτό συμβαίνει μέσα από την εκμετάλλευση των λιγότερο ουσιαστών στοιχείων τους (9). Κυρίως σε ότι αφορά τον Kant, μπορούμε να συναγάγουμε από τον *Ιστορία και Μέθοδος*, ότι στο έργο του Weber συναντάμε έναν ιδιαίτερο μονόπλευρο καντιανισμό που παραβλέπει τα πιο κεντρικά διαφωτιστικά στοιχεία. Ίσως εδώ ο Κ.Ψ. να μπορούσε να δείξει με μεγαλύτερη σαφήνεια αυτό που υπονοεί, εάν συνέδεε την παρουσίαση των απόψεών του με μια συζήτηση των καταβολών του Weber στους Nietzsche και Burckhardt. Χρήσιμη επίσης θα ήταν εδώ μια κριτική αποτίμηση του τρόπου με τον οποίο ο Weber χρησιμοποιεί στοιχεία εκείνης της εκδοχής του νεοκαντιανισμού που βρίσκουμε στον Heinrich Rickert. Η διατύπωση της θέσης, ότι αυτός ο ακούσιος τελικά θεμελιωτής της σύγχρονης κοινωνιολογίας, παραλαμβάνει την σκέψη του Kant φιλτραρισμένη από την σκέψη αυτών των διανοητών, θα μπορούσε να αποτελέσει την απαρχή συλλογισμών που οδηγούν σε ανάλογα συμπεράσματα με αυτά του Κ.Ψ. Στην προσπάθεια του M.Weber να συνδέσει τον ιστορισμό με τον επιστημονισμό, ανάγοντας τις κοινωνικές διαδικασίες σε ατομικούς ορθολογισμούς, με έναν τρόπο που δεν υπάρχει ούτε στην κλασική πολιτική οικονομία, ούτε στις κατευθύνσεις του φιλοσοφικού θετικισμού, βλέπει την αποσύνθεση ενός θεωρητικού πυρήνα που στηρίζεται κυρίως στην αναφορά στα κεντρικά συστατικά των διαδικασιών κοινωνικής συγκρότησης. Εφιστά την προσοχή στο ότι έτσι παύει να είναι δυνατός ο χαρακτηρισμός των κοινωνιών και των ιστορικών εποχών με βάση τα κεντρικά χαρακτηριστικά της συγκρότησής τους. Οι τελικές θεμελιώσεις που κάνουν δυνατή την ιεραρχία των αξιών και συγχρόνως την διαμόρφωση επιστημολογικών κριτηρίων που καθοδηγούν τις προσπάθειες διεύρυνσης της γνώσης, τίθενται έξω από τους γνωστικούς ορίζοντες.

Είναι σαφές ότι πολλοί διανοούμενοι των τελευταίων δεκαετιών δεν διακρίνουν κανένα πρόβλημα σε αυτού του τύπου την απάρνηση των διαφωτιστικών υποθηκών (10). Πιστεύω πως και αν ακόμα έχουν αποφασίσει εκ των προτέρων να μην μετατοπίσουν την οπτική γωνία που υιοθετούν, θεωρώντας κάτι τέτοιο επικίνδυνο για την προσωπική τους ταυτότητα, θα ήταν παρ'

όλα αυτά ενδιαφέρον να ακολουθήσουν την συλλογιστική του συγγραφέα. Και αυτό γιατί πέρα από την εκτίμησή του ως προς τον χαρακτήρα των γεγονότων που καθόρισαν την ιστορία της κοινωνικής σκέψης, οι εικόνες που παρουσιάζει έρχονται σε αντίθεση προς κυρίαρχες ερμηνείες, όπως αυτές που προκύπτουν από τον τρόπο που π.χ. ο Parsons διέδωσε την σκέψη του Weber, ξεχνώντας τόσο την ρητή αντίθεση του Weber προς ολισθήματα στην κατεύθυνση των οργανισμικών θεωριών, όσο και τον μικροκοινωνιολογικά προσανατολισμένο μεθοδολογικό ατομισμό του. Άλλωστε η κατεύθυνση της αμερικανικής κοινωνιολογίας που καλλιέργησε την σκέψη του Weber και συνέβαλλε στην επανεισαγωγή της στην Ευρώπη μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, στηρίχτηκε σχεδόν αποκλειστικά στο πνεύμα της παρουσίασης των εννοιών που συναντάμε στο "Οικονομία και Κοινωνία" και στην κοινωνιολογία της θρησκείας, και σχεδόν καθόλου στο πνεύμα των κειμένων του Weber για την θεωρία της επιστήμης, που είναι και τα μόνα που κάνουν διαφανή την δομή της σκέψης του. Η παρουσίαση του Weber κυρίως μέσα από την οπτική αυτών των κειμένων, που υιοθετεί ο Ψυχοπαίδης, αλλάζει ριζικά τις καθιερωμένες και συνήθως παραποιημένες εικόνες που επέβαλαν οι προσλήψεις από την δευτερογενή βιβλιογραφία (11). Για όσους βρίσκονται στο ρεύμα των σύγχρονων σχετικιστικών αντιλήψεων θα ήταν ενδιαφέρον να εξετάσουν με κριτικό πνεύμα την δυνατότητα λογικής και πραγματολογικής θεμελίωσης μιας άποψης που ενυπάρχει σε αυτή την προσέγγιση, και στην οποία βέβαια αντιτίθενται. Πρόκειται για την άποψη ότι υπάρχει ένα όριο ως προς την πολλαπλότητα των αναγνώσεων. Οι περιορισμοί μάλιστα αυξάνονται, όταν προσπαθεί να δει κανείς, βάσει ποιου συνδυασμού όψεων των αναγνώσεων έργων διαφορετικών διανοητών, μπορεί κανείς να οδηγηθεί στον σχηματισμό νέων θεωρητικών πλαισίων. Το κείμενο του Ψυχοπαίδη απονείμει μια ριζική αντίθεση στην άποψη περί ισοτιμίας των αναγνώσεων, που στην σημερινή της εκδοχή απορρέει από πρόσφατες παραφθορές της γλωσσοθεωρητικής εκδοχής του ιστορισμού (12). Αυτή την αποδομιστική ισοτιμία των αναγνώσεων που προσβέβει ο σύγχρονος σχετικισμός, προεκτείνοντας τις ανάλογες προσεγγίσεις του προβλήματος της γνώσης από παλαιότερους φιλοσόφους - από τον σολιπισμό έως την ιστορική ή/και θετικιστική κοινωνιολογία της γνώσης - δεν την αποδέχεται. Αυτό δεν σημαίνει ότι δεν αποδέχεται την πολλαπλότητα των αναγνώσεων. Άλλωστε η ίδια η προσπάθεια ανακατασκευής των θεωριών που χαρακτηρίζει το κείμενο, δείχνει την αναγνώριση αυτής της δυνατότητας. Πιστεύει πάντως ότι οι αναγνώσεις, και πολύ περισσότερο οι ανακατασκευές, δεν είναι ισότιμες μεταξύ τους, και μάλιστα τόσο ως

προς την σχέση τους με το κείμενο των πηγών, όσο και ως προς τις συνέπειες στο πεδίο της προέκτασης της γνώσης και της επίδρασής τους πάνω στις μορφές πράξης. Έτσι μπορούν να κατασκευαστούν διαφανή κριτήρια αξιολόγησης των αναγνώσεων και των θεωρητικών κατασκευών, η αντοχή των οποίων μπορεί να εξεταστεί στα πλαίσια διαδικασιών διαλογικότητας. Όπως θα δούμε, αυτή η στόχευση που απορρέει από τα καθοδηγητικά για την γνώση διαφέροντα που χαρακτηρίζουν την σκέψη του Ψυχοπαίδη, δεν ολισθαίνει προς τον δογματισμό, μια και δεν θεωρεί ούτε ότι οι επιστημολογίες είναι εκ των προτέρων καθορισμένες, ούτε οι σχετικοί όροι των μορφών πράξης. Πουθενά δεν θα δούμε επίσης την στάση του αυθεντικού ερμηνευτή. Ερμηνεύοντας τον, θα μπορούσαμε να πούμε ότι πολύ περισσότερο από την ίδια την ενδεχόμενη αυθεντική ερμηνεία, τον ενδιαφέρει το πρόβλημα της παραγνώρισης. Η συσσώρευση παραγνώρισεων σημαντικών όψεων των θεωριών είναι αυτή που τελικά δημιουργεί αδιέξοδους δρόμους. Στις συνθέσεις παραγνώρισεων σημαντικών όψεων των έργων των Kant, Hegel, Marx και M.Weber και στον συνδυασμό των παραγνώρισεων αποδίδει την πορεία προς αδιέξοδα των σύγχρονων κοινωνικών επιστημών. Και αυτό γιατί όπως φαίνεται από την ανάλυση της σύνθετης δομής της ιστορίας της κοινωνικής και πολιτικής φιλοσοφίας από τον διαφωτισμό και μετά, καθώς και από τις συνδεδεμένες με αυτή εξελίξεις της επιστημολογίας, ορισμένοι συνδυασμοί ερμηνειών αυτών των τεσσάρων διανοητών μπορούν να στηρίξουν απόψεις που κινούνται στην κατεύθυνση του σχετικισμού ή του δογματισμού. Η επικέντρωση όμως σε τέτοια θεωρητικά στοιχεία (που για τον Ψ. σημαίνει αποσύνθεση των κοινωνικών επιστημών), προκύπτει από την παραγνώριση άλλων στοιχείων, που ενώ υπάρχουν, δεν αναδεικνύονται, επειδή οι αναγνώσεις δεν είναι επαρκώς κριτικές. Κριτική ανάγνωση σημαίνει εδώ, μια ανάγνωση που συμβάλει στον αναστοχασμό γύρω από την ιστορική συνείδηση που εμπεριέχεται στην θεωρία, δηλαδή γύρω από την σχέση της με μορφές και κριτήρια του πράττειν. Η πρωτότυπη συμβολή του έγγειται στο ότι δείχνει, ότι η αλληλοσύνδεση παραγνώρισμένων ερμηνειών αυτών των τεσσάρων συγγραφέων, μπορεί να μας οδηγήσει σε τοποθέτηση των προβλημάτων της μεθοδολογίας των κοινωνικών επιστημών σε νέα βάση, μακριά από εκλεκτικιστικές κατασκευές που απορρέουν από την δευτερογενή πρόσληψη των θεωριών. Η έμφαση όμως στην γραμμή Kant-Hegel-Marx-M.Weber, ως βασικής διάστασης της θεμελίωσης της μεθοδολογίας των συγχρόνων κοινωνικών επιστημών, απομακρύνει το βλέμμα από δυο άλλες προεκτάσεις του καντιανισμού: Την θετικιστική του διαστρέβλωση στα πλαίσια της κοινωνιολογίας

(που εξυπηρετεί την θετικιστική κοινωνική έρευνα) και την φαινομενολογική και βουλησιαρχική μετατόπιση κεντρικών καντιανών προβληματικών. Η παρατήρηση αυτή δεν πρέπει να εκληφθεί ως μια κριτική στην κατασκευή του βιβλίου. Η προέκταση αυτή θα ήταν άλλωστε δύσκολο να συμπεριληφθεί, μια και θα έκανε ακόμα πιο δυσπρόσιτη την δομή του. Ίσως όμως αξίζει να επισημάνει κανείς, ότι αυτό το παράπλευρο πεδίο έρευνας, θα μπορούσε να φωτίσει σκοτεινές πλευρές του κριτικού του εγχειρήματος. Κάτι τέτοιο όμως θα προϋπέθετα μια επικέντρωση στην εξωτερική κριτική των θεωριών με βάση την ανάλυση των συνθηκών παραγωγής τους, ενώ το αντικείμενο αυτού του έργου είναι η κριτική ανακατασκευή των εσωτερικών δομών των θεωριών και των αλληλοσυνδέσμων τους.

Όπως ήδη τόνισα, ακολουθώντας αυτή την μέθοδο που στηρίζεται στην εσωτερική κριτική των θεωριών, αναζητά μια μη δογματική επίλυση του προβλήματος των τελικών θεμελιώσεων, μέσα από έναν επαναπροσδιορισμό της ιστορικής συνειδησης της θεωρίας στην βάση της επικαιροποίησης πλευρών του καντιανισμού, που δεν είναι δυνατόν να ανακατασκευαστούν χωρίς την κριτική αντιμετώπιση σύγχρονων προβλημάτων των κοινωνικών επιστημών που δημιουργούν νέες οπτικές γωνίες και νέα σημεία ερευνητικής εκκίνησης. Σύμφωνα με το σχήμα των σκέψων που μας παρουσιάζει, κάτι τέτοιο είναι δυνατόν μόνο εφ' όσον αποκτήσει κανείς μια θεωρητική συνείδηση που απορρέει από την αναγνώριση των αδιεξόδων που περιέχονται στην βεμπεριανή προσέγγιση, και από την γνώση των ζητημάτων που θέτει η ανάλυση των σχέσεων μεταξύ Hegel και Marx. Με άλλη διατύπωση: τα θεωρητικά ερωτήματα που προκύπτουν από την κριτική στον Weber, μας οδηγούν στην αποκάλυψη αποριών στον Kant, η υπέρβαση των οποίων μπορεί να διευκολυνθεί με την στήριξη της ανακατασκευής ορισμένων όψεων της καντιανής φιλοσοφίας, με όρους που μπορούν να κατασκευαστούν μέσω μιας μαρξιστικής ανάγνωσης του Hegel. Όχι όμως μέσω οποιαδήποτε μαρξιστικής ανάγνωσης του Hegel, αλλά μέσω αυτής που δεσμεύεται από την μεθοδολογία που βρίσκουμε στα Grundrisse, όπου τονίζεται περισσότερο η σημασία της λογικής και όχι τόσο της φιλοσοφίας της ιστορίας. Ο δρόμος αυτός δεν περνάει μέσα από την ανάγνωση οποιουδήποτε Hegel, αλλά του Hegel που παρουσιάζει την λογική του με βάση την φιλοσοφία του δικαίου, και έτσι δημιουργεί την δυνατότητα υπέρβασης του λογικού σχηματισμού. Η τοποθέτηση του Kant στο επίκεντρο δεν σημαίνει επομένως μια προτροπή για θεωρητικές παλινδρομήσεις. Εδώ χρειάζεται προσοχή, για να μην παρασυρθεί κανείς από τον προσανατολισμό του συνόλου της προβληματικής του Ψυχοπαίδη προς καντιανές απορίες. Το σύνθημα του

βιβλίου δεν είναι, "πίσω στον διαφωτισμό", και πολύ λιγότερο "πίσω στον Kant" (ένα σύνθημα άλλωστε που σήμαινε ενός ορισμένου τύπου αναπροσανατολισμό στα πλαίσια των νεοκαντιανών ρευμάτων), αλλά μάλλον: "τίποτα δεν είναι δυνατόν χωρίς τους Kant, Hegel, Marx, και M.Weber". Για τον Ψ. ο καθένας από μόνος του, μας δημιουργεί σοβαρά προβλήματα που οδηγούν σε αδιέξοδα της σύγχρονης σκέψης. Υπάρχουν όμως, μονοπάτια που αποφεύγουν τις κακοτοπιές και τις παγίδες και περνάνε από κορυφές, που επιτρέπουν μέσα στο τοπίο που ορίζουν αυτές οι θεωρητικές κατευθύνσεις, να ανακαλύψουμε πληθώρα στοιχείων, η χαρτογράφηση των οποίων μας δίνει κώδικες που λύνουν βασιστικές σύγχρονες απορίες. Η συνειδητοποίηση των προβλημάτων της σύγχρονης σκέψης σύμφωνα με αυτή την προσέγγιση, μπορεί να προκύψει από την κριτική του Weber. Η κατασκευή των λύσεων γίνεται όμως δυνατή, μέσα από μια κριτική του Kant, βασισμένη στα μέσα που παρέχει μια μαρξιστική ερμηνεία της σημασίας μιας ορισμένης εκδοχής της λογικής του Hegel.

Νομίζω πως εύκολα μπορεί κανείς να καταλάβει ότι η περιληπτική απόδοση του περιεχομένου ενός πονήματος που δομείται γύρω από τον σκελετό που παρουσίασα εδώ δεν είναι εύκολη, και πάντως δεν μπορεί να υποκαταστήσει την άγνωση.

Παρ' όλα αυτά έχει νόημα να συνεχίσουμε για λίγο ακόμα την προσπάθεια προσέγγισης του θεωρητικού του πυρήνα.

Όπως είπαμε, το κεντρικό ζήτημα που θέτει είναι η επίλυση του προβλήματος της τελικής θεμελίωσης κριτηρίων που επιτρέπουν την αξιολόγηση τρόπων σκέψης και δράσης. Συγχρόνως αρνείται τις θετικιστικές κονστρουκτιβιστικές, ή πραγματικιστικές λύσεις. Η δική του λύση βρίσκεται στο πρόταγμα της διαλογικότητας. Η διαφωτιστική αρχή της διαλογικότητας αναγάγει την διαμόρφωση των αξιολογήσεων στην αντιπαράθεση μεταξύ δρώντων με διαφορετικά συμφέροντα και διαφορετικές ποιότητες λόγων, οι οποίοι όμως παρά τις διαφορές τους, είναι ικανοί να προσεγγίσουν την κατάσταση της συναίνεσης, μετατρέποντας έστω και μερικώς τις αρχικές τους τοποθετήσεις. Έτσι σχέσεις που εμφανίζονται ως κυρίαρχες μέσα σε μια ιστορικά προσδιορισμένη κοινωνία, μπορούν να συνδεθούν με κριτήρια πράξης και θεωρίας. Μια τέτοια συναίνεση όμως, σύμφωνα με αυτό το διαφωτιστικό πρότυπο, θα πρέπει να προέλθει μέσα από τις ίδιες τις διαλογικές διαδικασίες, και όχι έξωθεν, και πολύ λιγότερο άνωθεν. Ο Κ.Ψ. βλέπει όμως στο έργο του Weber μια διάλυση αυτής της αρχής. Εφ' όσον οι δρώντες δεν διαλέγονται για να πετύχουν συναίνεση πάνω σε κριτήρια της θεωρίας και της πράξης που θα αντιστοιχούν προς τους έλλογους ιστορικούς σκοπούς, αλλά δρουν με γνώμονα τον ατομικό ορθολογισμό της πράξης κατά

τον σκοπόν, ακολουθούν ιδιοτελείς κοινωνικούς στόχους. Οι αποφάσεις που οδηγούν στον ορισμό κριτηρίων της θεωρίας και της πράξης δεν είναι δυνατόν κάτω από αυτές τις συνθήκες να αναχθούν σε κοινωνικές δομές συμφερόντων. Η συναίνεση δεν προκύπτει από την διαλογικότητα, αλλά από μορφές κυριαρχίας που ταξινομούνται σύμφωνα με τον τύπο της νομιμότητάς τους. Οι ιδεοτυπικές κατασκευές πάλι, που θα μπορούσαν να δημιουργήσουν γέφυρες προς τους θεμελιωτικούς προσανατολισμούς της κλασικής θεωρίας, βρίσκονται στον Weber στο πεδίο του προθεωρητικού στοχασμού, και στο βαθμό που υπόκεινται σε αναστοχαστικά κατασκευασμένες οριοθετήσεις, είναι άμεσα συνδεδεμένες με παραδοχές που προκύπτουν από την θεωρία του πολιτισμού (13). Ο μεθοδολογικός ατομισμός του Weber και η άρνηση της συζήτησης ζητημάτων που αφορούν την έλλογη κατασκευή της κοινωνίας που οδηγούν σε μακροθεωρητικό στοχασμό, οδηγούν συγχρόνως και σε ορισμένο τύπο κοινωνικές οντολογίες. Τα ενεργήματα των δρώντων συνδέονται κυρίως με αδέσμευτες αποφάσεις και με αξιακό σχετικισμό. Η ντεσιζιονιστική αυτή διάσταση της κοινωνικής οντολογίας οδηγεί με τη σειρά της σε ένα δογματικό ενέργημα που είναι συγχρόνως έκφραση κοινωνικού αυταρχισμού, ανεπίτρεπτο σύμφωνα με την καντιανή ηθική της διαλογικότητας.

Ο προσανατολισμός όμως της θεωρίας σε ζητήματα διυποκειμενικότητας που παράγονται στα πλαίσια διαλογικών διαδικασιών, δεν μας απαλλάσσει από τις σχετικιστικές απορίες. Και αυτό γιατί η επικοινωνία μεταξύ δρώντων δεν διαμορφώνει από μόνη της θεμελιωτικές αντιστοιχίες μεταξύ σχέσεων, πράξεων και θεωριών, χωρίς μια υπερβατολογική αναφορά στο όλο και χωρίς την έκφραση αυτής της αναφοράς στο επίπεδο της συνειδησης των ατομικών δρώντων. Η συνείδηση των δρώντων που μπορεί να οδηγήσει σε θεμελιώσεις, δεν απορρέει από τις σχέσεις αλληλόδρασης, αλλά από δομικά στοιχεία της συνειδησης που χρειάζονται μια άλλη σκοπιά. Η σύνδεση σχέσεων-πράξεων-θεωριών προϋποθέτει μια λογική που δεν αντιστοιχεί στην αλτρομιστική σχετικοποίηση των οπτικών γωνιών μέσα από αμοιβαίες υποχωρήσεις στα πλαίσια της υποθετικής ισοτιμίας των διαλεγόμενων. Αυτές τις λογικές θεμελιώσεις πρέπει όμως να τις αναζητήσουμε, σύμφωνα με το *Ιστορία και Μέθοδος*, όχι πια στον Kant, αλλά στον Hegel. Η παραδοχή που γίνεται εδώ, είναι ότι η εγελιανή σκέψη, συμπληρώνει με στοιχεία λογικής την θεωρία της διαλογικότητας. Και αυτή η λογική όμως μπορεί να γίνει αυθαίρετη όταν χάνει τον κριτικό αναστοχασμό πάνω στον ιστορικό προσδιορισμό της. Γι' αυτό δεν μπορεί σε αυτό το σημείο να γίνει αφαίρεση από την σύνδεση της εγελιανής λογικής με την μαρξική θεωρία της γνώσης που συν-

δέει την κριτική των ιδεών με την κριτική των συνθηκών, και συναρτά την αναγνώριση του μερικού στην αναγνώριση των χαρακτηριστικών του όλου. Η παραμέληση του αναστοχασμού πάνω στις σχέσεις που καθορίζουν τον τρόπο συγκρότησης της κοινωνίας, και επομένως των μορφών που εκλαμβάνει η θεωρία και η πράξη, υποσκάπτει τα ίδια τα θεμέλια της διαλογικότητας. Η υπόρητη θέση εδώ είναι ότι ο μεθοδολογικός ατομισμός, ως δυνατή, αλλά όχι μοναδική, συνέχεια του καντιανισμού, υπονομεί την αναστοχαστική/διαλογική πλευρά του ίδιου του καντιανού διαφωτισμού.

Πριν όμως προχωρήσουμε στο να δούμε πώς η μαρξική επεξεργασία της εγελιανής λογικής αποκτά κεντρική σημασία για το σύνολο του οικοδομήματος, ας δούμε πώς διατυπώνει το αίτημα της προσφυγής στην διαλογικότητα στις τελευταίες γραμμές του κεφαλαίου των συμπερασμάτων:

"Η ενότητα της επιστήμης και του αντικειμένου, της θεωρίας και της πράξης προϋποθέτει ωστόσο την προθυμία των δρώντων και των επιστημόνων να ερμηνεύουν από κοινού καταστάσεις, να παραπέμπουν σε σκοπιές συμφερόντων και να μην παρεμποδίζουν τους αναστοχασμούς πάνω στις σκοπιές αυτές, επικαλούμενοι αποφάσεις που δεν μπορούν να θεμελιωθούν περαιτέρω ως αφετηρίες της θεωρητικής και πρακτικής τους συμπεριφοράς. Δεν μπορούμε όμως να εξαναγκάσουμε κανέναν να προβεί σε έναν τέτοιο αναστοχασμό κι' ούτε άλλωστε θα έπρεπε. Ο ίδιος ο αναστοχασμός και η συναίνεση - και τούτο το έχει υπογραμμίσει η κλασική θεωρία της κοινωνίας - είναι στοιχεία που εξαρτώνται με την σειρά τους από διαμορφωμένες ιστορικές σχέσεις κοινωνικών συμφερόντων, των οποίων η δομική ανακατασκευή αποτελεί έργο της κριτικής επιστήμης. Με αφετηρία ακριβώς αυτή την ανακατασκευή η κριτική επιστήμη συλλαμβάνει θεωρητικά την διαδικασία θεμελίωσης. Στην περίπτωση της απουσίας μιας γενικής συναίνεσης γύρω από τον χαρακτήρα των γενικών συμφερόντων και σκοπών, η επιστημολογία δεν χρειάζεται να αυτοτραυματιστεί εκπίπτοντας σε ντεσιζιονιστικές μορφές "θεμελίωσης". Ακόμα και αν δεν είναι σε θέση να ανατρέξει σε αδιάρρηκτες μεταβάσεις μεταξύ σχέσεων, πράξεων και θεωριών, είναι ωστόσο δυνατόν να χρησιμοποιήσει την ρυθμιστική ιδέα μιας τέτοιας ενότητας" (σελ.372).

Επιβάλλεται εδώ να σημειώσουμε, ότι ο Ψυχοπαίδης, αναφερόμενος στην χρησιμότητα μιας ρυθμιστικής ιδέας, τοποθετεί στο επίκεντρο, χωρίς όμως αυτό να εμφανίζεται με κάποια παραπομπή, την σημασία των υποθετικών συμβολαίων, ως κεντρικών στοιχείων της δόμησης των συνθηκών της διαλογικότητας. Είναι ίσως κρίμα που δεν γίνεται εδώ μια άμεση και διαφανής εκμετάλλευση αυτής της ιδέας που βρίσκουμε σε ένα από τα σημαντικότερα για την κοι-

νωνική θεωρία κείμενα του Kant (14). Η ιδέα του υποθετικού συμβολαίου, ξεκινάει από την κριτική διαπίστωση, ότι η νομιμοποίηση κοινωνικών θεσμών μέσω ενός συμβολαίου μεταξύ των συμμετεχόντων είναι συνδεδεμένη με ιδιαίτερες δυσκολίες. Ήδη ο Hume, αλλά και αργότερα ο Durkheim με την κριτική του καθαρού συμβολαίου, αμφισβήτησαν την ιδέα ότι η σύσταση κοινωνικών δεσμών μπορεί να προκύψει από ορθολογικές διαπραγματεύσεις που οδηγούν σε συμβόλαια. Οι άνθρωποι γεννιούνται μέσα σε μια ιστορικά διαμορφωμένη κοινωνία, επομένως βρίσκουν μπροστά τους εκ των προτέρων σχηματισμένες και πολλές φορές παγιωμένες κοινωνικές δομές και κοινωνικούς/βιωματικούς κόσμους. Όμως, ακόμα και αν είναι δυνατή μια νέα σύσταση της κοινωνικής τάξης πραγμάτων, στην βάση ενός συμβολαίου διακανονισμού μεταξύ όλων των σκεπτομένων δρώντων, δεν θα ήταν δυνατή μια δίκαιη διευθέτηση των πραγμάτων, λόγω των κοινωνικών ανισοτήτων και των σχέσεων δύναμης και εξουσίας, όπως επίσης και λόγω της δυσκαμψίας των κοινωνικών κανονισμών, που σε πολλές περιπτώσεις δεν αποτελούν αντικείμενο διαπραγματεύσης, μια και απορρέουν κυρίως από πολιτισμικούς προκαθορισμούς.

Επίσης αυτό που υπάρχει στην κριτική των καθαρών συμβολαίων, από τον Hume και τον Durkheim, όπως επίσης και στον Schumpeter, είναι ότι λόγω αυτών των στοιχείων, ακόμα και αν γίνει εφικτή μια συμβολαϊκή ρύθμιση σε μια ιστορική στιγμή, αυτή δεν θα είναι εφικτή σε μια επόμενη εποχή ή σε μια επόμενη γενιά (15). Πολλοί θεωρητικοί του κοινωνικού συμβολαίου, συνειδητοποιώντας αυτές τις δυσκολίες, θεωρούν την δυνατότητα συμβολαϊκής συγκρότησης της κοινωνίας, όχι ως κάτι που αναφέρεται σε πραγματικές καταστάσεις, αλλά ως μια υποθετική κατασκευή, που ισοδυναμεί με μια ρυθμιστική ιδέα, ο προσανατολισμός προς την οποία έχει δεσμευτικό ή τουλάχιστον περιοριστικό χαρακτήρα. Ο Kant σε αυτό το σημείο εστιάζει στο νομικό σύνταγμα. Η μεταφορά στην σφαίρα της συναίνεσης γύρω από κριτήρια γνώσης δεν θα πρέπει πάντως να δημιουργεί δυσκολίες σύμφωνα με την συλλογιστική που ακολουθείται στο βιβλίο του Κ.Ψ., και που δεν αντίκειται στον τρόπο θεώρησης που δομείται στην καντιανή φιλοσοφία (16). Αυτό το στοιχείο της θεωρίας των αξιακών προσηλώσεων που απορρέουν από τον προσανατολισμό προς υποθετικές καταστάσεις, στον Kant, έχει συγχρόνως κεντρική σημασία για την κοινωνιολογία του M.Weber. Ιδιαίτερα στην βεμπεριανή κοινωνιολογία του δικαίου, αλλά και σε τμήματα του εισαγωγικού κεφαλαίου περί βασικών εννοιών της κοινωνιολογίας στο "Οικονομία και Κοινωνία", εμφανίζεται η εξής θέση: Κυρίως το γεγονός του προσανατολισμού της δράσης προς

μια ορισμένη τάξη πραγμάτων είναι καθοριστικό για την συγκρότηση και διατήρηση αυτής της τάξης πραγμάτων, και όχι η τήρηση των κανόνων που αυτή συνεπάγεται (17). Έχουμε δηλαδή εδώ έναν προσανατολισμό προς υποθετικές καταστάσεις που θεμελιώνουν αρχές του πράττειν. Στον Weber όμως, η ιδέα του υποθετικού συμβολαίου συνδέεται με μια αντίληψη περί λειτουργικότητας της κοινωνικής υποκρισίας που δεσμεύει πρόσκαιρα έναν κόσμο που στην πραγματικότητα είναι σχετικός. Περισσότερες τάξεις πραγμάτων που προσανατολίζουν την δράση, μπορούν να συνυπάρχουν μέσα στο ίδιο πλαίσιο. Η αξιακή σχετικότητα απορρέει από το γεγονός, ότι η επιλογή μεταξύ τάξεων πραγμάτων δεν συνδέεται με τα συγκροτησιακά στοιχεία της κοινωνίας, αλλά με συμβάσεις που συνδέονται με τύπους νομιμότητας του πράττειν (18). Στον Kant, η ιδέα αυτή αναφέρεται σε δεσμεύσεις με απόλυτη αξία, τις οποίες όμως οι δρώντες ίσως αδυνατούν να προσεγγίσουν, αν και ενδεχομένως το επιθυμούν. Το υποθετικό συμβόλαιο είναι κάτι ανάλογο με το "πράγμα καθ'εαυτό". Και το ένα και το άλλο δεν μπορούν να προσεγγιστούν, το ένα από μορφές του πράττειν, το άλλο από τον λόγο, και το ένα και το άλλο όμως συνιστούν το σημείο προσανατολισμού, χωρίς το οποίο ούτε ο λόγος, ούτε η πράξη μπορούν να οδηγηθούν σε πληρέστερους καθορισμούς των κριτηρίων. Ο Ψυχοπαίδης κινείται κοντά στην πηγή της καντιανής ιδέας του υποθετικού συμβολαίου και μας απομακρύνει από την σχετικιστική βεμπεριανή της εκμετάλλευση. Η έννοια του υποθετικού συμβολαίου μας διευκολύνει να κατανοήσουμε το νόημα της θέσης, ότι η προσέγγιση των δεσμευτικών αξιών που καθορίζουν κριτήρια της σκέψης και της δράσης, μπορεί να επιτευχθεί μέσα από την βελτίωση των όρων της διαλογικότητας. Σε σχέση άλλωστε με την έννοια της διαλογικότητας και τον τρόπο που ορίζεται στον Kant, βλέπει και το έργο αυτού του φιλοσόφου ως την πιο εξελιγμένη μορφή της διαφωτιστικής σκέψης.

Εάν η παρουσίαση του επιχειρήματος σταματήσει σε αυτό το σημείο, ίσως πολλοί θεωρήσουν ότι στο *Ιστορία και μέθοδος* ανακαλύπτεται η πυρίτιδα. Και αυτό γιατί τρία χρόνια πριν από την πρώτη γερμανική του έκδοση, εμφανίζεται η συγκροτημένη παρουσίαση της θεωρίας της επικοινωνιακής δράσης του Habermas, όπου ακολουθείται μια παραπλήσια επιχειρηματολογία (19). Η συγγένεια όμως των θεωρητικών εικόπων του Habermas, με την κατακλείδα του Ψυχοπαίδη δεν θα πρέπει να δημιουργήσει συγχύσεις. Στον Habermas, οι όροι της γνώσης και η κατασκευή των λόγων, προκύπτουν αυτόματα από τους όρους της διαλογικότητας, που όμως τοποθετούνται σε φορμαλιστικά πλαίσια που μας αποσυνδέουν από κάθε δυνατότητα κατα-

νόησης των ιστορικά οριοθετημένων διαδικασιών κοινωνικής συγκρότησης. Η αλληλόδραση των συμμετεχόντων στον διάλογο μπορεί να βελτιωθεί στην βάση μιας προσέγγισης απόλυτων κριτηρίων του πνεύματος, που δεν υπόκεινται σε ιστορικούς μετασχηματισμούς (20). Για τον Ψυχοπαίδη, οι όροι της δυνατότητας προσέγγισης ενός "άνωτερου" πνεύματος, από την πλευρά των συμμετεχόντων, συνδέεται με την δυνατότητα κατανόησης των κεντρικών συστατικών των διαδικασιών κοινωνικής συγκρότησης σε κάθε εποχή, μέσα από την κριτική των ιδεών που όμως δεν μπορεί να αποδεσμευτεί από την κριτική των συνθηκών. Ο Ψυχοπαίδης παρά τις καντιανές επιρροές δεν παλινδρομεί σε αφελείς διαφωτιστικούς αυτοματισμούς, όπως συμβαίνει στον φερενιστικό του Habermas. Τα λογικά μέσα του διαλόγου δεν προκύπτουν αυτομάτως, ούτε από τις ανθρωπολογικές δυνατότητες ούτε από την ίδια την δομή του διαλόγου. Όπως ήδη υπογραμμίστηκε, ο Ψυχοπαίδης υιοθετεί, ως προς αυτό το στοιχείο, συγχρόνως και μια κριτική στάση προς τον Kant, μια και δείχνει ορισμένα όρια της άποψής του περί διαλογικότητας. Εάν το πνεύμα, και ιδιαίτερα η λογική, δεν είναι αποτέλεσμα των a priori (φορμαλισμός) ή της βούλησης για γνώση και κατασκευής του κόσμου ως αποτέλεσμα των λόγων (βουλησιαρχία-σχετικισμός), τότε τι άλλες δυνατότητες έχουμε; Η λύση του Ψ. είναι στην κατεύθυνση των δυνατοτήτων εκείνης της έρευνας, η οποία μπορεί να βελτιώσει την λογική μας, χωρίς αυτή να είναι ούτε εξωιστορικά προκαθορισμένη, ούτε ιστορικά σχετικοποιημένη. Ως προς αυτό η λύση βρίσκεται στην λογική του Hegel. Ο ιδιότυπος όμως τρόπος ορισμού της λογικής στον Hegel, όχι ως τυπικής λογικής (υπενθυμίζουμε άλλωστε ότι ο Ψ. επιπλέον θεωρεί ότι η λογική του Hegel πρέπει να αναγνωστεί από την φιλοσοφία του δικαίου), δημιουργεί και η ίδια τις προϋποθέσεις αποκάλυψης του στοιχείου της αυτοϋπονομιμείας που αυτή περιέχει - μια και η ίδια ωθεί σε αναστοχαστικές αμφιβολίες ως προς την ισχύ της τυπικής της διάστασης. Έτσι καταλήγει στο να υπονοεί την ύπαρξη λογικών ελλειμμάτων στον Hegel, που απορρέουν από τον τρόπο που αυτός, ορίζει την λογική. Τα λογικά ελλείμματα αυτά, κατά τον Ψ., είναι δυνατόν να αντιμετωπιστούν μέσα από την μαρξιστική επεξεργασία των ζητημάτων της μεθόδου. Επομένως, η μαρξική αντίληψη περί εγελιανής λογικής, είναι αυτή που επιλύει τις απορίες της καντιανής διαλογικότητας, και την δεσμεύει σε μια κατεύθυνση που εξαλείφει την δυνατότητα τόσο των δογματικών και φορμαλιστικών, όσο και των σχετικιστικών και ανορθολογικών βουλησιαρχικών ολισθημάτων της. Αυτή είναι η κατεύθυνση στην οποία θα πρέπει να αναζητήσουμε την κατανόηση αυτού που ο Κ.Ψ. προσδιορίζει ως κριτική αναδιατύπω-

ση των διαφωτιστικών επιχειρημάτων από την σκοπιά της διαλεκτικής φιλοσοφίας (21).

Ο Ψυχοπαίδης όμως, ενώ διασώζει την λογική, δείχνοντας ότι μπορεί να αποσυνδεθεί από τον δογματισμό των φορμαλιστικών προσεγγίσεων, εάν επανασυνδεθεί με την θεωρία της ηθικής και την ιστορικότητα που αυτή περιέχει (και μέσω αυτής της διάσωσης διασώζει συγχρόνως και την διαλογικότητα από την σχετικιστική της εκδοχή), αφήνει ένα επικίνδυνο κενό, ως προς την δυνατότητα της ύπαρξης μιας ιστορικότητας που στηρίζεται στην συνειδητοποίηση των δομικών συστατικών των κοινωνικών διαδικασιών σε κάθε εποχή. Και αυτό γιατί η λογοκεντρική οντολογία όπως εμφανίζεται εδώ, η μη διαφοροποίηση της δομής και της συνθετότητας των συνηθών από την δομή του πνεύματος που εμφανίζεται ως συμπυκνωμένο επιφανόμενο αυτής της συνθετότητας, τον οδηγεί σε μια αδυναμία να δει την σχέση μεταξύ ορθολογικού και ανορθολογικού πέρα από το πεδίο της κριτικής ανακατασκευής των εσωτερικών δομών των θεωριών. Μια τέτοια όμως αδυναμία, δυσκολεύει εξαιρετικά την σύλληψη της μεθοδολογίας, ως βάσης της εμπειρικής, αλλά και γενικότερα κάθε πραγματολογικής έρευνας. Η μεθοδολογία της έρευνας καταλήγει να ταυτίζεται με τον λόγο περί μεθόδου της κατασκευής εννοιικών συστημάτων. Η λογική κατασκευή της πραγματικότητας κατά την προσπάθεια εξεύρεσης τελικών θεμελιώσεων υπό την έννοια αυτή, μπορεί να αποφύγει τον δογματισμό μόνο στο βαθμό που αναστοχάζεται κριτικά την εσωτερική δομή των θεωριών, προσδίδοντάς τους μάλιστα ιστορική διάσταση, μέσα από την διαλογική αντιπαράθεση αποκρινόντων επιχειρημάτων γύρω από τα συγκροτησιακά στοιχεία της κοινωνίας. Η κατανόηση αυτών των στοιχείων δεν μπορεί να προέλθει από πηγές της σκέψης που βρίσκονται έξω από την λογική. Το ότι ο Κ.Ψ. καταφεύγει τελικά στην μαρξική εκδοχή της εγελιανής λογικής των Grundrisse, δεν αλλάζει την ουσία του προβλήματος. Η μεθοδολογία της μαρξικής πολιτικής οικονομίας διατηρεί αναλλοίωτη αυτή την διάσταση της εγελιανής σκέψης, παρά τις διαφορές. Άλλωστε, αυτές οι διαφορές σχετικοποιούνται εδώ, μια και όπως ήδη τονίστηκε, ο Κ.Ψ. τοποθετεί τον Marx πιο κοντά στον Hegel, απ'ότι άλλοι ερμηνευτές του.

Ποιο είναι όμως αυτό το εγελιανό στοιχείο που κλείνει τον δρόμο προς μια θεωρία των αισθησιακών πηγών της γνώσης; Στον Hegel συναντάμε μια επίμονη αντίθεση στην δυνατότητα εκπήγασης της εξωτερικής κριτικής των θεωρητικών απαρχών από τις προθεωρητικές εικόνες που μπορούν να παραχθούν από εμπειρική πρόσληψη του κόσμου. Μπορούμε να θαυμάσουμε την πολυμορφία του κόσμου, όχι όμως να διαμορφώσουμε έννοιες από τα ε-

ρεθίσματα που μας παρέχει (22). Η προοπτική της εμπειρικής έρευνας εμφανίζεται ως μια προσπάθεια στήριξης του ορθολογισμού στον ανορθολογισμό (23). Ο Hegel στρέφεται με ρητές αναφορές εναντίον του Kant, ο οποίος δίνει ιδιαίτερη σημασία στα προθεωρητικά ερεθίσματα και στην διυλισμένη επεξεργασία τους για την διαμόρφωση των λόγων (24). Η αιχμή αυτή μπορεί να κατανοηθεί, εάν λάβουμε υπ'όψιν, ότι για τον Hegel δεν ισχύει αυτό που αποδίδεται ο Kant, ότι δηλαδή υπάρχει διάκριση μεταξύ λόγου και πραγμάτων (25). Εάν κάνει κανείς την παραδοχή ότι αυτή η διάκριση δεν υπάρχει, τότε τα πράγματα, ως η "ακατάστατη" πλευρά του λόγου, τον υπονομεύουν, όταν δεν υποτάσσονται στην "δομημένη" πλευρά του που καθορίζεται από την καθαρότητα των εννοιών. Ο κόσμος και η ιστορία, αποκτούν την υφή τους από τις ιδέες, οι οποίες δεν είναι τίποτε άλλο παρά η ενότητα των εννοιών με τα πράγματα. Η ενότητα αυτή διαρρηγνύεται είτε από τα πράγματα, είτε από την προβληματική λογική κατασκευή των εννοιών. Η λογική εδώ είναι ασυμμετρική. Η ορθολογική κατασκευή του κόσμου μπορεί να υπάρχει είτε όταν τα πράγματα προσαρμόζονται στις έννοιες, είτε όταν οι έννοιες μπορούν να κατασκευαστούν στην βάση μιας βελτιωμένης λογικής. Η προσαρμογή των εννοιών στα πράγματα με στόχο την προσέγγιση νέων ιδεών δεν προβλέπεται. Κάτι τέτοιο κάνει αδύνατη την εκκίνηση της κριτικής από τόπους που βρίσκονται έξω από την λογική δόμησης της θεωρίας. Και αυτό γιατί η δόμηση του κόσμου, η λογική του ραχοκοκαλιά, δεν βρίσκεται σύμφωνα με αυτή την θεώρηση έξω από τον κόσμο των εννοιών που αποτελούν και την ουσία του κόσμου. Αντίθετα όμως απ'ότι πίστευε ο Hegel, η έλλειψη εξωτερικής κριτικής, μιας κατεύθυνσης δηλαδή του αναστοχασμού που μπορεί να προέρχεται μόνο από την αποκάλυψη ορίων των προθεωρητικών κατασκευών, μπορεί να δημιουργήσει προβλήματα στην διαμόρφωση κριτηρίων επιλογής μεταξύ διαφορετικών λογικών δυνατοτήτων (και κατ'επέκτασιν μεταξύ διαφορετικών κατευθύνσεων και τρόπων εσωτερικής κριτικής). Εδώ προσκρούουμε στο ζήτημα της εμπειρίας, που δεν είναι ανάγκη να αντιμετωπιστεί με προσφυγές σε νεορεαλιστικά ή πραγματικιστικά πρότυπα (26).

Το γεγονός ότι ο εμπειρισμός δεν είναι πάντα αποσυνδεδεμένος από την θεωρία, θα πρέπει να μας οδηγεί στο να εξετάζουμε, κάθε φορά που βρισκόμαστε αντιμέτωποι με τέτοια προβλήματα, τα όρια της σημασίας της φιλοσοφίας για τις κοινωνικές επιστήμες. Η κοινωνική επιστήμη, εάν περιοριστεί στο έδαφος της εσωτερικής φιλοσοφικής κριτικής, χωρίς να πετυχαίνει σύνδεση με μια γλώσσα της εμπειρικής παρατήρησης, θα περιορίσει αφόρητα την εμβέλειά της. Εάν αυτή η θέση δεν στερεί-

ται βάσεων, τότε το ζητούμενο είναι η συνειδητοποίηση των θεωρητικών προκειμένων κάθε εμπειρικής έρευνας, και όχι η απάρνηση των προθεωρητικών φορητών που τροφοδοτούν την θεωρία. Άλλωστε, αυτά τα προθεωρητικά φορτία, είναι δυνατόν να δομούνται με αυστηρό τρόπο με την κατάλληλη χρήση των τεχνικών ανάλυσης. Η συνειδητοποίηση των θεωρητικών επιπτώσεων αυτής της δόμησης, επέρχεται μόνο μετά την πράξη της αποδοχής αυτών των προς δόμηση προθεωρητικών ερεθισμάτων ως υπό όρους πηγών της θεωρίας. Η θεωρία του τρόπου με τον οποίο γίνεται αυτή η δόμηση, εάν στηριχθεί αποκλειστικά στην μαρξική άποψη περί διάκρισης των παραστάσεων από τις πηγές της γνώσης, που φαίνεται να υιοθετεί ο Κ.Ψ., θα πρέπει να αποφασίσει αναγκαστικά μεταξύ λογισμού και εμπειρισμού. Εάν όμως, δεν τοποθετήσουμε την παραγωγή των παραστάσεων σε ένα τελειώς ξεχωριστό τόπο (δηλαδή μακριά από τις προθεωρητικές βάσεις της εξωτερικής κριτικής), τότε οδηγούμαστε σε μια διαλεκτική θέωση των σχέσεων μεταξύ εσωτερικής και εξωτερικής κριτικής. Εξωτερική κριτική χωρίς αυτή την προθεωρητική διάσταση των γνωστικών διαδικασιών δεν γίνεται. Μήπως δηλαδή μπορούμε να πούμε, ότι οι φιλοσοφικές αναγωγές που δεν κατασκευάζουν εικόνες που αποτελούν την βάση της προθεωρητικής εκκίνησης της κριτικής θεωρίας, αποτελούν μια μορφή επιστημονιστικής εσωστρέφειας; Η διερεύνηση αυτής της θέσης πιστεύω πως θα άξιζε κάποτε να ολοκληρωθεί (27).

Στα πλαίσια της κριτικής αυτής της αντιλήψης περί ιστορικότητας της μεθόδου που αναπτύσσεται στο *Ιστορία και Μέθοδος*, θα αρκούσε να κλείσουμε την σειρά των συλλογισμών με μια παρατήρηση που ενδιαφέρει κυρίως τους κοινωνιολόγους. Για τον κοινωνιολόγο οι θέσεις αυτές του Κ.Ψ. έχουν μεγαλύτερη σημασία στην κατεύθυνση της επανατοποθέτησης του ζητήματος της σχέσης μεταξύ μικροκοινωνιολογίας και μακροκοινωνιολογίας. Ένα από τα συμπεράσματα στα οποία μας ωθεί, είναι ότι η μέθοδος των κοινωνικών επιστημών στον βαθμό που εξαρτάται από στοιχεία εσωτερικής κριτικής της δομής των θεωριών, θα πρέπει να είναι προσανατολισμένη προς μακροθεωρητικές προτάσεις. Η συνθήκη αυτή εμφανίζεται ως αναγκαία, μια και η κριτική ανακατασκευή των θεωριών στις κοινωνικές επιστήμες είναι δυνατή μόνο βάσει ενός αναστοχασμού πάνω στα συγκροτησιακά στοιχεία της κοινωνικής δόμησης που καθορίζουν τους όρους διαμόρφωσης των λόγων. Τα συγκροτησιακά αυτά στοιχεία είναι χαρακτηριστικά του όλου και δεν μπορούν να προσεγγιστούν εκκινώντας από μικροθεωρητικές σκοπιές.

Παρά τις όποιες απορίες, ακόμα και την αίσθηση κάποιων αδιεξόδων που ίσως

αποκτά κανείς κατά την προσπάθεια να κατακτήσει την περίπλοκη ύλη του βιβλίου, νομίζω ότι θα πρέπει ο αναγνώστης να καταλήξει σε αισιόδοξα συμπεράσματα ως προς τις δυνατότητες εξέλιξης των κοινωνικών επιστημών. Και αυτό γιατί εμμέσως πλην σαφώς, αμφισβητείται η άποψη ότι δεν είναι δυνατή η πρόοδος στις κοινωνικές επιστήμες. Οι σκέψεις που παρατίθενται και η φιλοσοφική θεμελίωση του πεδίου των αποριών, οροθετεί έναν ορίζοντα προβληματισμών που πείθει ότι τελικά υπάρχει ένα γνωστικό πεδίο μέσα στο οποίο, με σαφή κριτήρια, μπορεί να καθοριστεί τι σημαίνει πρόοδος στις κοινωνικές επιστήμες. Πιστεύω πως πείθει, ότι αυτό είναι δυνατό σε θεωρητικούς τόπους που βρίσκονται μακριά από δογματικές επιστημολογίες, οι οποίες τείνουν να καθορίζουν τι είναι καλή και τι κακή επιστήμη, ανεξάρτητα από επιστημονικές πρακτικές και μορφές ιστορικής συνείδησης, ανεξάρτητα από την αποκάλυψη των σχέσεων μεταξύ γνώσης και ηθικής.

Η εσωστρέφειά του όμως, μειώνει την αποτελεσματικότητα της κριτικής του θεωρητικής. Σε μια εποχή, που δεν χαρακτηρίζεται από την διάθεση των διανοουμένων για αναζήτηση του ηθικού περιεχομένου της μεθόδου και για αποφυγή των ηθικών ελλειμμάτων των μη κριτικών επιστημονικών μεθοδεύσεων, η σπικτική του Ψυχοπαίδη θα άξιζε να δοθεί στο κοινό με μια διαφορετική τακτική παρουσίασης απ' αυτή που επέλεξε ο συγγραφέας. Δεν εννοώ ότι θα έπρεπε να απλουστεύσει. Πιστεύω όμως ότι μια άμεση αναφορά στο έργο των νεωτέρων θεωρητικών που κινούνται στα ποικίλα ρεύματα του σχετικισμού, όπως επίσης μια κριτική αναφορά στο διάχυτο ιδεολογικό κλίμα της εποχής, θα επέτρεπε μια πιο ουσιαστική κατανόηση του νοήματος της κριτικής των ιδεών της εποχής μας, που ασκεί με μια σπάνια επένδυση διανοητικής ενέργειας. Το ερώτημα που γεννά το γεγονός ότι σχετικά λίγοι τελικά θα μπορούσαν να περιπλανηθούν χωρίς απώλεια του νοήματος, στα πεδία που κατακτά, είναι κατά πόσον ο αναστοχασμός μπορεί να είναι πράγματι κριτικός, όταν δεν αντιμετωπίζει το γεγονός, ότι το σκεπτόμενο κοινό που διαλεγόμενο διαμορφώνει την συνείδηση μιας εποχής, έχει τα όριά του. Είναι άραγε δυνατόν η φιλοσοφία των κοινωνικών επιστημών να κάνει πιο αποτελεσματικό το κριτικό της οπλοστάσιο, λαμβάνοντας υπ' όψιν, ότι η κοινότητα των διανοουμένων χαρακτηρίζεται, και θα χαρακτηρίζεται πάντοτε, από φιλοσοφικά ελλείμματα και επομένως από στοιχεία ανορθολογισμού; Μήπως η αυταματία αντιπετώπισης αυτού του γεγονότος συνεπάγεται προβλήματα ως προς την ιστορική συνείδηση των θεωριών με επιπτώσεις στο επίπεδο της λογικής; Ο Hegel - και ο Marx - θα απαντούσαν με ένα όχι. Το ίδιο νομίζω θα απαντά και ο συγγραφέας του *Ιστορία και Μέθοδος*, όσο δεν θα διευ-

ρύνει τον λόγο περί μεθόδου στην κατεύθυνση μιας θεωρίας των εμπειρικών, δηλαδή προθεωρητικών, πηγών της γνώσης. Η υπέρβαση όμως του σχετικισμού, δεν είναι αναγκαία να ταυτίζεται με την άγνοια του γεγονότος ότι ο κοινωνικός κόσμος δομείται με σχετικιστικούς και ανορθολογικούς κώδικες των αλλοτριωμένων υποκειμένων. Όσο και αν αυτό το στοιχείο πρέπει να το αποφυγεί η θεωρία με βάση τρόπους συνειδητοποίησης των προϋποθέσεων της, δεν πρέπει να ξεχνάει ότι οι πηγές της βρίσκονται έξω από αυτή την συνειδητοποίηση. Μια θεωρία των πηγών της γνώσης, θα σήμαινε συγχρόνως και μια σύνδεση της εσωτερικής κριτικής των θεωριών με στοιχεία εξωτερικής κριτικής που δεν μπορούν να παραχθούν, εάν παρακάμψει κανείς την μακροκοινωνιολογική έρευνα περί διάνοησης, δηλαδή μια κριτική πραγματολογική ανάλυση των ιστορικών μορφών υποκειμεινότητας, από τις οποίες προκύπτουν τα αντικείμενα της κριτικής.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- (1) Η μετάφραση της Λένας Σακαλή από τα γερμανικά, δεν αποτελεί μόνο έναν πραγματικό άθλο· οι μεταφραστικές λύσεις θα πρέπει να εκτιμηθούν επιπλέον και ως αποτέλεσμα επιστημονικής εργασίας που εντάσσεται στο πεδίο της φιλοσοφίας των κοινωνικών επιστημών. Πρόκειται για συνεισφορά στην διεύρυνση του ελληνικού φιλοσοφικού γλωσσικού κώδικα με στοιχεία που δεν καλύπτονται από την γλώσσα της αρχαίας ελληνικής γραμματείας ή του νεοελληνικού θεωρητικού λόγου. Δυστυχώς όμως οι γερμανισμοί δεν αποφεύγονται, ούτε επιτυγχάνεται μια βελτίωση της υφολογικής δυσκαμψίας του συγγραφέα.
- (2) Οι δημοσιεύσεις σε επιστημονικές επιθεωρήσεις, όπως τα *Αξιολογικά*, αλλά και πολλές ανακινήσεις σε συνέδρια και σε πανεπιστημιακά ερευνητικά σεμινάρια που έχουν ως θέμα ζητήματα κοινωνικής και πολιτικής θεωρίας, δίνουν μια γεύση των τάσεων που συγγενεύουν με την θεωρητική κατεύθυνση του Ψυχοπαίδη.
- (3) Η ιδέα αυτή υπάρχει βεβαίως και πριν από τον Hegel, και ιδιαίτερα στον Kant αποκτά πλέον τον χαρακτηρισμό κεντρικού συνδεδεμένου κρούου των συλλογισμών στην θεωρία της γνώσης. Στον Hegel όμως αποκτά μια πρωτόγνωρη δεσμευτικότητα, μια και εκεί το στοιχείο αυτό δεν αποτελεί μόνο μια αναγκαία, αλλά και ικανή συνθήκη της κατασκευής των εννοιών. Για την σχέση ηθικής και γνώσης στον Kant, βλ. "Beantwortung der Frage: Was ist Aufklärung?", *Sämtliche Werke*, Leipzig: Insel Verlag, Τόμος 1, σελ.162-171. Για την σχετική ανεξαρτησία της γνώσης από την ηθική στον Kant, βλ. "Kritik der Reinen Vernunft", *Sämtliche Werke*, ό.π., Τόμος 3, σελ.422-424. Γύρω από την απολυτότητα αυτής της σχέσης στον Hegel, *Grundlinien der Philosophie des Rechts*, Hegel Werke 7, Frankfurt a.M., Suhrkamp, κυρίως σελ. 15 κ.ε.
- (4) Για τον συστηματικό θετικισμό του Scheler, βλ. του ίδιου: *Die Wissensformen und die Gesellschaft*, Βέρνη-Μόναχο 1960, σελ.170-175. (Ανατυπωμένο απόσπασμα στο: Lenk,K. (Ed.), (1984) *Ideologie*.

- Ideologiekritik und Wissenssoziologie*, Frankfurt a.M.-New York, Campus, σελ.197-202). Μια ενδιαφέρουσα κριτική της χρήσης των άμεσων αναπαραστάσεων στην ιστορία των ιδεών προέρχεται από την σχολή της ιστορίας των πολιτικών κυρίως ιδεών του Cambridge. Για μια εποπτική παρουσίαση των κεντρικών επιχειρημάτων και επιμέρους ερευνητικών κατευθύνσεων αυτής της σχολής: Rosa.H. (1994), "Ideengeschichte und Gesellschaftstheorie: Der Beitrag der 'Cambridge School' zur Metatheorie", *Politische Vierteljahresschrift*, 35/2, σελ.197-223. Για την κατεύθυνση της κριτικής που υπονοείται εδώ: Koselleck,R. (1992), "Begriffsgeschichte und Sozialgeschichte", στο ίδιο: *Vergangene Zukunft. Zur Semantik geschichtlicher Zeiten*, Frankfurt a.M., Suhrkamp, σελ. 107-129.
- (5) Ricœur,P.(1955) *Histoire et vérité*, Paris, Seuil. Lovejoy,A.(1993) *Die Grosse Kette der Wesen*, Frankfurt a.M., Suhrkamp. Foucault,M. (1986) *Οι λέξεις και τα πράγματα*, Αθήνα, Γνώση.
- (6) Η σχέση αυτή μεταξύ σχετικισμού και των προσπαθειών επιστημολογικής θεμελίωσης του πολιτικού νεοεπιταξισμού και αμοραλισμού στην οποία παραπέμπει η σκέψη του Ψυχοπαίδη, γίνεται προφανής από την προσέγγιση του Αιμίλιου Μεταξόπουλου που ενδιαφέρεται για την θεωρητική υπόθεση της σχέσης μεταξύ ηθικής και πολιτικής. Μεταξόπουλος,Αιμ.(1991), *Πολιτικός σχετικισμός. Ο μύθος του θεμελίου*, Αθήνα, Οδυσσεύς.
- (7) Μι ανάλογη προσπάθεια, με διαφορετικούς πάντως όρους: Hawthorn,G. (1987) *Enlightenment and Despair. A History of Social Theory*, Cambridge: Cambridge University Press.
- (8) Θα πρέπει εδώ να υπενθυμίσουμε, ότι δεν είναι κάθε ιστοριογραφία και κάθε θεωρία της ιστορίας ιστορικιστική.
- (9) Η αντιμετώπιση διαφέρει από αυτή θεωρητικών όπως ο Löwith και ο Giddens, συγγενείς όμως με την προβληματική του Pietro Rossi, ο οποίος όμως αρκείται κυρίως σε περιγραφή των προβλημάτων που περιέχονται στην σχέση του Max Weber με τον ιστορισμό, χωρίς να καταλήγει σε οριοθετήσεις πεδίων αναζήτησης που οδηγούν σε φιλοσοφικές διεξόδους. Löwith,K., "Max Weber und Karl Marx", Giddens, A., "Marx, Weber und die Entwicklung des Kapitalismus", και τα δύο εις: Seyfert,C./Sprandel,W.M (Eds.), (1973) *Religion und Gesellschaftliche Entwicklung*, Frankfurt a.M., Suhrkamp. Rossi,P. (1987) *Vom Historismus zur historischen Sozialwissenschaft*, Frankfurt a.M., Suhrkamp.
- (10) Εποπτικές κριτικές παρουσιάσεις αυτών των στάσεων στο: Archer,M. (1990) "Resisting the Revival of Relativism", στο: Albrow,M. and King,E. (Eds.) *Globalization, Knowledge and Society*, London, Sage, σελ.19-34. Στην κατανόηση σύγχρονων τάσεων του σχετικισμού συμβάλλει επίσης η συζήτηση στο: Hasse,R./Kruecken,G./Weingart,P. (1994), "Laborkonstruktivismus. Eine wissenschaftssoziologische Reflexion", στο: Rusch,G./Schmidt,S.J. (Eds.), *Konstruktivismus und Sozialtheorie*, Frankfurt a.M., Suhrkamp, σελ.220-262.
- (11) Στην κατανόηση των προβλημάτων που ανακύπτουν από την σχέση του Parsons με τον Weber, και των θεωρητικών γραμμών που προέκυψαν από αυτή την σχέση, συμβάλλει ουσιαστικά μια κριτική ανάγνωση του Richard Münch (1988), *Theorie des Handelns*, Frankfurt a.M., Suhrkamp, ιδίως σελ.470 κ.ε.
- (12) Γύρω από τις καταβολές του σύγχρονου σχετικισμού στις πηγές της γλωσσολογικής εκδοχής του ιστορισμού στον Herder και στον Schleiermacher: Frank,M. (1990) *Das Sagbare und das Unsagbare*, Frankfurt a.M., Suhrkamp.
- (13) Εδώ η θέση του Ψυχοπαίδη διαφέρει από την θεωρητική εικόνα που μπορεί να προκύψει από την δική μου διατύπωση. Υπάρχει ένα ίχνος αισιοδοξίας, ως προς την δυνατότητα (κάτω από ορισμένες προϋποθέσεις της ερμηνευτικής προσέγγισης), ανάδυσης μακροθεωρητικών πραγματεύσεων ως άμεσης απόρροιας της εσωτερικής δομής της βεμπεριανής θεωρίας. Βλ. σελ. 370.
- (14) Kant,I., Über den Gemeinspruch: Das mag in der Theorie Richtig sein, taugt aber nicht für die Praxis. in: *Sämtliche Werke*, Leipzig: Insel Verlag, 1921, Τόμος 1, σελ.173-220.
- (15) Hume,D.(1748) "Of the Original Contract", *The Philosophical Works*, Ed. by T.H.Green and T.H.Grose. Darmstadt, Scientia Verlag-Aalen, 1964, Τόμος 3, σελ.443-460. Durkheim,E. (1973) *De la division du travail social*, Paris, PUF, σελ.184 κ.ε., Schumpeter,J.A.(1976) *Capitalism, Socialism and Democracy*, London, George Allen & Unwin, σελ.423-424. Για την συνειδητοποίηση προβλημάτων που συνδέονται με το ζήτημα των αρχικών συμβολαίων : Dworkin,R. (1975), "The Original Position", στο: Daniels.N. (Ed.) *Reading Rawls*, Oxford, Blackwell, σελ.16-52.
- (16) Kant, Über den Gemeinspruch ... , ό.π., σελ.200-212.
- (17) *Wirtschaft und Gesellschaft*, Tübingen, Mohr, 1976, σελ. 16, 17, 190, 387-513.
- (18) Βλ. *Wirtschaft und Gesellschaft*, σελ. 17, και κριτική του Weber στον R.Stammier. "R.Stammiers "Überwindung" der materialistischen Geschichtsauffassung", και "Nachtrag zu dem Aufsatz über R.Stammiers "Überwindung" der materialistischen Geschichtsauffassung", και τα δύο στο: *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*, Tübingen, Mohr (UTB).
- (19) Habermas, J. (1981) *Theorie des kommunikativen Handelns*, Frankfurt a.M., Suhrkamp, 2 τόμοι.
- (20) Η δυσκολία ιδιαίτερα του ύστερου Habermas να αποκαταστήσει μια σχέση με ιστορικές θεωρήσεις που αναφέρονται σε ζητήματα κοινωνικής συγκρότησης, προέρχονται, εκτός από την προσήλωση της σκέψης του σε ζητήματα αλληλόδοξης, στην εχθρική σχέση προς την πολιτική οικονομία που παρατηρείται στο έργο του μετά τα μέσα της δεκαετίας του 1970. Χαρακτηριστική είναι η σχεδόν παντελής έλλειψη, κατά τα τελευταία χρόνια, αναφορών στην έννοια της εργασίας ή άλλα εννοιικά πλαίσια που θα την προϋπέθεταν.
- (21) Στην σελ. 8 γράφει : "Με την κρίση των φεμινιστικών και ιστοριστικών θεωρητικών προτύπων επανατίθεται σήμερα το αίτημα μιας ιστορικά προσανατολισμένης θεμελίωσης των κοινωνικών επιστημών που θα αποφεύγει τις ιστορικές παγίδες και τον αιετικό σχετικισμό. Το αίτημα αυτό συμπίπτει με την αναζήτηση μιας δεσμευτικής θεωρίας των κοινωνικών επιστημών που δεν θα προσφεύγει σε δογματικές παραδοχές. Στα αίτηματα αυτά εκδηλώνεται η αξίωση της κριτικής απέναντι σε κάθε μορφής ανελευθερία, ανισότητα, αναξιοπρέπεια και εκμετάλλευση, να αποτελέσει η ίδια τη μόνη δέσμευση για τη σύγχρονη σκέψη. Μ' αυτή
- την αξίωση επανερχόμαστε όμως στο πρόγραμμα του διαφωτισμού, όπως επαντιθέται για την εποχή μας και αντιλαμβάνομαστε την επικαιρότητα της κριτικής αναδιατύπωσης του από την διαλεκτική φιλοσοφία".
- (22) *Wissenschaft der Logik*, II, G.W.F.Hegel, Werke 6, Frankfurt a.M., Suhrkamp, σελ.222 κ.ε.
- (23) ό.π., σελ.288-296.
- (24) ό.π., σελ.289.
- (25) Βλ. αντίκρουση του ιδεαλισμού στην "Κριτική του Καθαρού Λόγου". *Kritik der reinen Vernunft*, Sämtliche Werke 3, σελ. 219 κ.ε.
- (26) Μια μίξη νεορεαλιστικής και πραγματικιστικής επιστημολογίας υιοθετεί και ο A.Sayer (1984) *Method in Social Science. A realist approach*, London, Hutchinson, ιδίως σελ. 69 κ.ε., 77-78.
- (27) Νομίζω ότι οι κριτικές παρατηρήσεις του Adorno προς τον Popper, αλλά και του Popper προς τον Adorno, είναι δυνατόν να αποτελέσουν την απαρχή μιας διευρυμένης προβληματικής που λαμβάνει υπ' όψιν την εμπειρία των ερευνητικών πρακτικών και αδιεξόδων κατά τα τελευταία 30 χρόνια. Η σκοπιά των Adorno και Popper είναι αυτή των θεωρητικών που ενδιαφέρονται για θεωρητικές θεμελιώσεις των κοινωνικών επιστημών μέσα από την διαλεύκανση των έστω και απόκρυφων φιλοσοφικών τους παραδοχών. Αξίζει πάντως να κοιτάξει κανείς και την άποψη του Μουζέλη περί ορίων της συμβολής της φιλοσοφικής σκέψης στις κοινωνικές επιστήμες που διατυπώνεται από την σκοπιά του κοινωνιολογικού αναγωγισμού. Adorno,Th.W. et al. (1969) *Der Positivismusstreit in der deutschen Soziologie*, Darmstadt und Neuwied, Luchterhand. Mouzelis,N. (1991) *Back to Sociological Theory*, London, Macmillan.